

господарства регіону є: теплове господарство, фінансово-кредитна та податкова політика, інвестиційний клімат, конкурентна політика та стимулювання енергозаощадження.

Доведено, що економіко-організаційний механізм оптимізації територіально-виробничих форм теплового господарства, спрямований на подолання низки проблем і докорінну зміну ситуації у сфері теплового господарства. Пропонується змінити систему управління, що буде орієнтована на потреби й інтереси споживачів енергоресурсів, створити прозорий та чіткий підхід до питань виділення коштів державного та місцевого бюджетів на впровадження енергозберігаючих технологій, змінити підхід у сфері контролю громадськості у питанні енергозаощадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріали з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>. – Назва з екрана.
2. Березівський П. С. Впровадження внутрішньогосподарських організаційно-економічних механізмів забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств / П. С. Березівський // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 52–55.
3. Лега Ю. Г. Вдосконалення управління житлово-комунальним господарством України у сучасних умовах розвитку національної економіки / Ю. Г. Лега, Т. М. Качана, Н. Ф. Чечето. – Черкаси : [б. в.], 2003. – С. 4–101.
4. Чиж В. Формування економічно обґрунтованих тарифів на житлово-комунальні послуги / В. Чиж. // Економіст. – 2007. – № 8. – С. 49–51.
5. Енергетична стратегія України на період до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc>. – Назва з екрана.
6. Гончаров З. В. Методи регіонального менеджменту в управлінні житлово-комунальним господарством / З. В. Гончаров // Коммунальное хозяйство городов. Серия: Экономические науки. – 2008. – № 80. – С. 84–89.

УДК 330.341.1+330.32

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА В КОНТЕКСТІ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Н. М. Краус, кандидат економічних наук

Українська економіка відрізняється від економік розвинених країн надзвичайно високою матеріалоемністю та енергоемністю виробленої продукції. Причина цього криється у технологічній відсталості виробництва та тіньовій економіці. Перший – робить наші галузі неконкурентоспроможними, другий – інвестиційно не привабливими, а разом вони гальмують розвиток економіки. Саме з цих причин в останні роки одним із головних завдань державної політики України є концентрація зусиль усіх гілок влади на комплексному здійсненні радикальних економічних, правових, організаційних і силових заходів щодо рішу-

чого обмеження корупції та тіньової економічної діяльності.

Розуміння соціально-економічної цінності держави є одним із головних стимулів для малих і середніх підприємств вести активну інвестиційно-інноваційну діяльність, розвивати свої можливості та працювати в офіційному секторі економіки України. Крім того, значної актуальності цій проблемі додає і той факт, що в тіньовій економіці закладений великий потенціал для зростання легальної економіки, а отже, надзвичайно важливого значення набуває дослідження, з практичного погляду, можливості та способи переходу економіки з

тіньової до офіційної в контексті інвестиційно-інноваційного розвитку національної економіки.

Проблеми тіньової економіки системно почали вивчати зарубіжні економісти з 30-х рр. минулого століття. Передусім необхідно відмітити наукові праці К. Харта, який уперше ввів у науковий обіг термін «неформальний сектор», та П. Гутманна. Такі зарубіжні економісти, як: Д. Блейдс, Б. Даллаго, А. Ділнот, Е. де Сото, Б. Контіні, К. Макафі, П. Мауро, К. Моріс, С. Роттенберг, В. Танзі, У. Тіссен, Е. Фейг робили спроби визначити масштаби проблеми тіньової економіки у своїх працях.

Серед російських науковців згадну вище проблему досліджували: Л. Абалкін, С. Барсукова, С. Глінкіна, Ф. Глісін, А. Гуров, В. Ісправников, С. Ковальов, Т. Корягіна, Л. Косалс, В. Куліков, Ю. Латов, К. Привалов, В. Радаєв, Л. Тимофеев, Л. Фітуні, А. Яковлева та багато інших. Вагомий внесок у розробку проблеми детінізації економіки зробили такі вітчизняні науковці: В. Базилевич, О. Барановський, В. Бородюк, А. Базилюк, З. Варналій, А. Гальчинський, В. Геєць, Я. Жаліло, Б. Кваснюк, Т. Ковальчук, І. Мазур, В. Мандибура, Р. Моторин, В. Мунтіян, О. Пасхавер, Ю. Пахомов, В. Попович, О. Турчинов, С. Тютюнникова, А. Фукс, А. Чухно та ін.

Водночас, незважаючи на високий ступінь розробки даної проблеми, а також значний науковий і практичний внесок вітчизняних науковців, проблеми детінізації економіки, з одного боку, та результатів такого дослідження для забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку і соціально-економічного зростання країни завдяки детінізації економіки – з іншого, свідчать про об'єктивну необхідність подальшого дослідження даної проблеми. Актуальність зазначених проблем, їх теоретичне та практичне значення обумовили мету даної статті.

Тіньова економіка існує в усіх країнах світу. Основними відмінностями її в тій чи іншій країні є обсяги, чинники, форми, стан соціально-правового контролю за нею та рівень його реалізації. За різними оцінками, її рівень становить у високорозвинених країнах 17 % ВВП, у країнах із перехідною економікою

– понад 20 % і в країнах, що розвиваються, – понад 40 %. Для України актуальність проблеми тіньової економіки значно вища. На світову фінансову-економічну кризу накладається правове свавілля та корупція, непрозорість економічних відносин, розбалансована й деградована система державного управління і технологічна відсталість, які гальмують темпи розвитку. За оцінками Світового банку, Україна має найбільший неформальний сектор, який сягає приблизно 50 % офіційного ВВП, що значно ускладнює «діагностування» економіки [1, с. 185].

До того ж, в Україні сформувалася дво-секторна модель економіки, коли один сектор (менш технологічний і капіталомісткий) працює в тіні, а другий (більш розвинений і капіталомісткий) – у легальному середовищі. Податкове навантаження на офіційний сектор економіки є значно вищим, ніж на тіньовий. Розширення податкової бази за рахунок тіньового сектора потребує від державних органів влади значних зусиль у рамках контролю й адміністрування.

Існує думка, що контроль над сплатою податків великими підприємствами значно простіший. Західні науковці дійшли висновку, що уряду може бути вигідним створення перешкод для виходу підприємств із тіньового сектора для зниження конкуренції в офіційному секторі економіки [2, с. 625]. За таких обставин державі може бути вигіднішим оподаткування легально працюючих підприємств-монополістів за вищими ставками, ніж розширення податкової бази за рахунок підприємств, що намагаються увійти в легальний сектор. У даній моделі в неявному вигляді висувається гіпотеза, що в секторах економіки з низьким рівнем конкуренції більше податкове навантаження [3, с. 36].

Ми поділяємо думку Л. Олейнікової, яка стверджує, що в Україні дана теорія не може бути застосована, адже новим Податковим кодексом запроваджується поступове зниження ставок податків, а фінансовий ресурс держави має бути поповнений за рахунок розширення бази оподаткування та виведення частини платників із тіньового сектора країни. Разом з тим вона наголошує, що одним зі стимулів пе-

реходу підприємств у легальний сектор економіки має стати необхідність технологічного й технічного переозброєння та можливість працювати в сегменті нових технологій.

Сьогодні тіньовий сектор економіки вилучає ресурси із процесу економічного та соціального відтворення, гальмує перехід до інноваційної моделі розвитку через брак інвестиційних ресурсів і неефективне відтворення людського капіталу. Основними каналами і схемами непродуктивного виведення капіталів є інвестиційні операції, операції з цінними паперами, дії у сфері зовнішньоекономічної діяльності, фіктивного страхування й перестраховування [4, с. 10]. Якщо, за визначенням Дж. М. Кейнса, гроші – кров економіки, то можна з упевненістю стверджувати, що кров тіньової економіки – позабанківський грошовий обіг.

Системна модернізація національної економіки на основі інноваційних і технологічних рішень, а також виведення з тіньового сектора значної частини підприємств є досить складним питанням, але вирішення його дасть змогу вийти на якісно новий рівень соціально-економічного розвитку.

Перехід до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки є потужним чинником детінізації економіки, оскільки не може підприємство, яке застосовує новітні технології, працювати в тіньовому секторі. Умови роботи малих підприємств у тіньовому секторі національної економіки не дають можливості вести повноцінну інноваційну діяльність і застосовувати новітні технології через неможливість доступу до фінансових ресурсів банківського й інвестиційного секторів і необхідність приховувати обсяги реалізації продукції чи послуг [3, с. 41].

Експертні оцінки свідчать, що у тіньовому секторі України обертається готівкою 8–12 млрд дол. США щорічно. Крім того, в останні десять років з України вивезено від 20 до 50 млрд дол. США, що здебільшого осіли в офшорних зонах. При цьому частка капіталу, вивезеного за кордон особами, які, згідно з розмірами їхніх легальних доходів, не могли сформувавши жодного капіталу, становить близько 30 %.

Велика частка успішних підприємств в Україні – це особи, які водночас є чи у свій час були високопосадовими державними службовцями. До цієї групи успішних бізнесменів («нових українців») долучився і криміналітет, що тісно переплівся з ними. Саме через це українська легалізація доходів юридичних і фізичних осіб, з яких свого часу не сплачено податки, збори (обов'язкові платежі) до бюджету та державних цільових фондів або набутих іншим чином без додержання вимог законів, гальмуються на законодавчому рівні.

Міжнародний досвід свідчить, що для ефективного проведення «економічної амністії» необхідним є виконання таких умов:

- достатні гарантії щодо звільнення від відповідальності за задекларовані суми, гарантії щодо конфіденційності інформації;
- одноразове проведення амністії, неконфіскаційний характер амністії;
- поєднання амністії з більш жорсткими умовами відповідальності у випадку подальшого приховування доходів [5, с. 67].

Очевидним є той факт, що для українських «амністорів» особливо важливою постає необхідність гарантій того, що ніхто й ніколи не довідається про легалізацію ними коштів. Не менш важливою умовою є вимога (гарантія), що проти такої особи не порушуватиметься кримінальна справа, не розпочинатиметься провадження у справі про адміністративне правопорушення з підстав порушення податкового чи іншого законодавства у зв'язку з одержанням задекларованих доходів, що легалізуються. Тобто суб'єкти легалізації очікують скоріше «фактичну амністію», ніж легалізацію зі сплати податків.

Проблема виведення з тіньового сектора значних обсягів грошової маси здебільшого у вигляді позабанківського обігу готівки і включення їх до офіційного економічного обороту країни, – одне з найгостріших питань виходу вітчизняної економіки з кризи, що, насамперед зумовлює необхідність у системному комплексному підході до вирішення проблеми.

Платники податків повинні усвідомлювати соціальну цінність, тих послуг і прав, які забезпечує держава. Одним із основних мотивів ухилення від оподаткування є навіть не

бажання зберегти максимальний прибуток, а усвідомлення неадекватності послуг, що надає держава, та прав, котрі вона має забезпечувати, рівневі сплачуваних податків.

Сьогодні підприємці та громадяни не відчують себе захищеними, не можуть бути впевненими у справедливості рішень судових органів, не одержують якісних соціальних послуг, на які мають право згідно з Конституцією; сумлінні платники податків не отримують належного ставлення державних органів. Все це робить відносини держави і платників несправедливими, тому платники податків вважають, що мають моральне право виконувати свої обов'язки перед державою теж неякісно або не виконувати взагалі. І така думка дуже поширена серед платників: якщо держава дозволяє собі не виконувати положення Конституції, чому я маю їх виконувати? Це нівелює наступний мотив, що спонукав би платника сплачувати податки та налагоджувати партнерські відносини з податковими органами, – неухильне дотримання вимог закону і своїх зобов'язань перед платниками державою.

Саме така соціальна суперечність призводить до економічних наслідків у вигляді існуючої інвестиційної активності внутрішніх інвесторів. Крім того, таке ставлення платників податків до країни отримання прибутку та нестабільні соціально-економічні й законодавчі умови роботи спонукають платників виводити вільні капітали за межі України. Тому одним із методів зменшення обсягів тіньової економіки є підвищення ефективності виконання органами державної влади своїх функцій. Прискорення процедур державного управління, відкритість і прозорість їх сприяють зменшенню адміністративного навантаження на суб'єктів господарювання, усуненню необґрунтованих претензій до них і активізації роботи із суб'єктами, що працюють у тіньовому секторі [3, с. 39].

В Україні основною функцією держави, в системі адміністрування, залишається податковий контроль, причому для його реалізації обрано найжорсткіший метод – суцільна перевірка. Даний метод є доволі затратним, до того ж, він має низьку економічну ефективність. Разом з тим надання допомоги платникам по-

датків у здійсненні податкового менеджменту не приділяється достатньо уваги. Нерідко така робота виконується формально та підпорядкована загальній фіскальній ідеології, тоді як у розвинутих країнах, таких як Франція, США, надання допомоги платникам податків у здійсненні ними податкового менеджменту є пріоритетним у діяльності органів державної влади [3, с. 40].

Водночас на першому місці в проведенні державного податкового адміністрування знаходиться сприяння добровільній сплаті податків. Таким шляхом пішла більшість розвинутих країн світу, зокрема Німеччина, Франція, Великобританія. Налагодження партнерських відносин із платниками податків та ведення рівноправного діалогу між сторонами має на меті надання інформаційної підтримки платникам податків; отримання об'єктивної оцінки роботи органів податкової служби від платників податків. Завдання поповнення бюджету слід виконувати не за рахунок збільшення податкового навантаження на сумлінних платників податків, а через мобілізацію резервів, що існують в економіці, в тому числі тіньовому секторі [3, с. 41].

Нестабільність і недосконалість вітчизняного законодавства є не лише основною причиною існування тіньового бізнесу в країні, але й головною перешкодою на шляху підвищення активності інноваційної підприємницької діяльності. Якщо держава лише «боротиметься» з тіньовою економікою й не створюватиме гарантій для нормального функціонування бізнесу, то підприємці боротимуться за своє виживання і не будуть зацікавлені у вкладенні своїх капіталів у ризиковані інноваційні проекти.

Отже, проблема детінізації є комплексною і лежить у площині повернення людей до нормальної господарської діяльності, що базувалася б на «розумних» законах. Розробляючи закони та нормативні документи з повернення тіньових капіталів, державі необхідно думати про те, як змінити свої функції. Уряду треба від звинувачень бізнесу перейти до визнання власної провини за те, що не були вчасно створені належні умови для легалізації господарської діяльності. Беручи до уваги світо-

вий досвід, потрібно встановити вичерпний перелік видів діяльності, доходи від яких завжди вважатимуться кримінальними. Держава зобов'язана прийняти закони, що дозволять підприємцям упевнено дивитись у майбутнє, і забезпечити їх виконання, аби підприємці знали: якщо вони дотримуватимуться чин-

них нормативних актів, то завжди матимуть можливість нормально працювати в цій країні і ніхто не зазіхатиме на законно отриманий ними прибуток. Негативні ж наслідки від тіньової економіки, які на сьогодні існують, представленні на рис.:

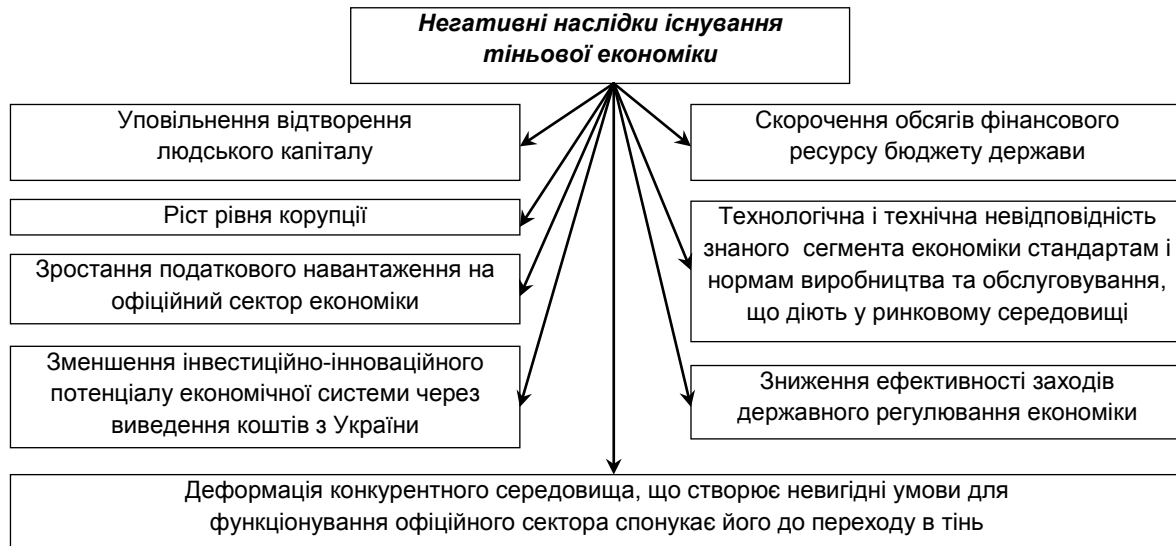

Рис. Негативні наслідки існування тіньового сектора для економіки України

Ситуацію можна поліпшити шляхом:

- зменшення ризиків інвестування в людський капітал. Це передусім доступність кредитів для створення власного бізнесу, ефективна робота венчурних фондів, інституційні перетворення, що сприяють розвитку дрібного бізнесу;
- надання цільових безплатних субсидій підприємствам, що освоюють нову технологію для придбання і монтажу нового технологічного обладнання та для впровадження удосконалень;
- надання субсидій малим і середнім підприємствам для придбання майна з метою досягнення економії витрат енергії, а також на наукові дослідження і розроблення нової технології для виготовлення продукції [6, с. 382];
- реформування системи освіти як ефективного генератора людського капіталу, а не «інкубатора» корупційних відносин;
- зменшення державного втручання в економіку, оскільки цей показник характеризує привабливість інвестицій;

- створення системи страхування коштів, які надаються венчурним фірмам і гарантуватиме повернення частини середньострокових позик, наданих на 2–7 років;
- реформування судової системи, яка на даний момент є одним із головних детермінантів існуючого рівня корупційних відносин [7, с. 71];
- надання підприємствам із кількістю зайнятих до 1000 осіб на науково-дослідні роботи, що виконуються на їхнє замовлення у навчальних і науково-дослідних закладах [6, с. 383];
- легалізації нерегламентованої зайнятості та доходів населення;
- удосконалення функціонування окремих товарних ринків;
- удосконалення системи контролю у сфері зовнішньоекономічної діяльності [8, с. 45];
- виключення із суми доходу до оподаткування частини витрат підприємств на програми фундаментальних наукових досліджень, які виконують університети за контрактами. Вирахування з доходу, що оподатковується,

вартості наукової апаратури та обладнання, яке університети та науково-дослідні організації безкоштовно передають підприємствам [6, с. 383];

- викриття засобами масової інформації не тільки фактів мафіонізації і корупції, а й брутального, нахабного, корисливого ставлення державних службовців до інших громадян і зловмисного невиконання своїх функцій;

- установлення регресивної шкали на прибутковий податок із заробітної плати при її зростанні до середнього прожиткового рівня в країні;

- гарантування захисту прав власності суб'єктам офіційного сектора економіки;

- реформування податкової системи в частині зменшення ставок податку на доходи, що інвестуються;

- поступової відміни ПДВ на продукцію вітчизняного товаровиробника;

- надання можливості використання методів прискореної амортизації в наукомістких галузях [9, с. 12].

Високий рівень тінізації економіки України зумовлений несприятливим інституційним середовищем ведення бізнесу. До найістотніших чинників тінізації національної економіки належать: суперечливість і дублювання законодавчої і нормативно-розпорядчої бази, недовіра організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства, неефективність функціонування судової і правоохоронної системи, неефективне адміністрування податків, ускладненість доступу до земельних ресурсів, високий рівень злочинності, відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законслухняної поведінки у суб'єктів господарювання і громадян.

Імперативом економічного розвитку в Україні є досягнення сталого економічного зростання за рахунок максимального зменшення тіньової складової до мінімально можливої величини та ефективного використання її ін-

вестиційно-інноваційного потенціалу. Саме це зумовлює необхідність розробки політики детінізації економіки, яка б врахувала особливості функціонування тіньового сектора, його масштаби, структуру та дуалістичний вплив різних складових на офіційний сектор.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
2. Auriol E. Taxation base in developing countries / Auriol E., War Uers M. // *Journal of Public Economics*. – 2005. – № 89. – Р. 625–646.
3. Олейнікова Л. Г. Інноваційний розвиток як мотив детінізації економіки / Л. Г. Олейнікова // *Фінанси України*. – 2011. – № 3. – С. 35–41.
4. Гальчинский А. Становление инвестиционной модели экономического роста Украины / Гальчинский А., Левочкин С. // *Экономика Украины*. – 2004. – № 6. – С. 10.
5. Аржевітін С. Легалізація або амністія тіньових доходів як спосіб повернення коштів у легальну економіку / С. Аржевітін // *Економіст. Науковий та громадсько-політичний журнал*. – 2010. – № 7 (285). – С. 66–68.
6. Варналій З. С. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення / З. С. Варналій, О. П. Гармашова. – К. : Знання України, 2013. – 387 с.
7. Скрипник А. Освіта, індекс сприйняття корупції та мотиваційні моделі корупційної поведінки / А. Скрипник // *Економіка України*. – 2010. – № 2. – С. 59–71.
8. Усатюк О. Тіньова економіка в Україні / О. Усатюк // *Справочник економіста*. – 2007. – Февраль. – С. 42–45.
9. Самойленко С. Г. Тіньова економіка: структура та вплив на економічну динаміку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Є. Г. Самойленко. – Дніпропетровськ, 2013. – 19 с.